

С.В. ОНИЩЕНКО, О.А. МАСЛІЙ,
А.Д. ГЛУШКО, А.В. ЧЕРВ'ЯК

ЗАГРОЗИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ
БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

МОНОГРАФІЯ

**С.В. ОНИЩЕНКО, О.А. МАСЛІЙ,
А.Д. ГЛУШКО, А.В. ЧЕРВ'ЯК**

**ЗАГРОЗИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ
БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ**

Монографія

Полтава 2022

УДК 338.246.8:005.322.5(477)

О 58

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(протокол № 3 від 15 листопада 2022 р.)*

Рецензенти:

- Варналій З.С.** д.е.н., професор, професор кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Касьяненко В.О.** д.е.н., професор, проректор з науково-педагогічної роботи та фінансово-економічної діяльності Сумського державного університету;
- Мартинюк В.П.** д.е.н., професор, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна), Університет економіки та інновацій м.Люблін (Польща).

О 58 О니щенко С.В., Маслій О.А., Глушко А.Д., Черв'як А.В.

Загрози соціально-економічній безпеці України: монографія. – Полтава: Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2022. – 375 с.

ISBN 978-966-616-190-4

У монографії досліджено сучасні проблеми запобігання зовнішнім (повномасштабної російської агресії, епідемічної небезпеки) та внутрішнім загрозам соціально-економічній безпеці на різних рівнях: безпека особи, суспільства, бізнесу та держави. Визначено зміст, види, чинники, циклічність й наслідки поширення загроз та небезпек. Запропоновано комплекс цілей, завдань, методів, принципів організаційно-економічного механізму запобігання загрозам та інструментів державного регулювання попередження загроз та протистояння кібератакам. Запропоновано заходи з попередження й запобігання загрозам інформаційній безпеці шляхом захисту інформації, забезпечення достовірності, цілісності і доступності державних інформаційних ресурсів, інформації з обмеженим доступом, зокрема тієї, що циркулює на об'єктах економічної інформаційної інфраструктури. Значну увагу приділено загрозам та наслідкам повномасштабної російської агресії. Розроблено комплекс заходів превентивного характеру та визначення першочергових стратегічних пріоритетів формування безпекоорієнтованого інформаційного середовища, зміцнення соціально-економічної безпеки, захисту національної економіки, бізнесу й життя населення від наслідків війни в Україні та негативного впливу пандемії COVID-19.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, студентів, державних службовців і широке коло читачів, які цікавляться актуальними проблемами забезпечення соціально-економічної безпеки України.

Монографія підготовлена в рамках НДР молодого вченого (реєстраційний номер 0122U001749) й була б неможливою без фінансової підтримки Міністерства освіти і науки України.

УДК 338.246.8:005.322.5(477)

ISBN 978-966-616-190-4

© С.В. Онищенко, О.А. Маслій,
А.Д. Глушко, А.В. Черв'як, 2022 рік
© Національний університет
імені Юрія Кондратюка, 2022 рік

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ЗАГРОЗИ ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	10
1.1. Сутність та категоріальна визначеність загроз економічній безпеці...	10
1.2. Систематизація та структура загроз національній безпеці України за окремими складовими економічної безпеки	20
1.3. Особливості формування і впливу загроз на економічну безпеку різних рівнів: безпека особи, суспільства, бізнесу та держави	33
1.4. Пандемія – реальна загроза економічній безпеці України.....	37
РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЙНО-ЕМПІРИЧНІ АСПЕКТИ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ	46
2.1. Природа загроз на регіональному рівні та їх основні прояви	46
2.2. Типологізація загроз економічній безпеці регіону.....	54
2.3. Передумови оцінювання впливу загроз економічної безпеки регіону..	63
2.4. Забезпечення економічної безпеки регіону з позиції захисного підходу	69
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНО-КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМНИХ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ	84
3.1. Сучасні реалії рівня економічної безпеки держави в умовах епідемічної небезпеки	84
3.2. Характеристика взаємозв'язку економічного стану держави і епідемічної небезпеки	89
3.3. Виявлення загроз за основними складовими економічної безпеки держави	96
3.4. Мінімізація та запобігання загроз у забезпеченні економічної безпеки України в умовах пандемії.....	103
3.5. Державна політика запобігання загрозам та забезпечення економічної безпеки України	113
РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИНИКНЕННЯ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ	127
4.1. Детермінанти загроз економічній безпеці бізнесу в Україні.....	127
4.2. Вплив зовнішнього середовища на формування загроз економічній безпеці бізнесу	136
4.3. Інституційні деформації як загрози розвитку бізнес-середовища в Україні	145
4.4. Корупція – головна загроза економічній безпеці держави	149
4.5. Тіньова економіка як чинник впливу на економічну безпеку бізнесу...	153

РОЗДІЛ 5. ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ ЗАГРОЗАМ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ БІЗНЕСУ...	165
5.1. Оцінювання бізнес-середовища та загроз економічній безпеці бізнесу в Україні	165
5.2. Деструктивний вплив пандемії на фінансову безпеку України як головну складову економічної безпеки	174
5.3. Моделювання реальних та потенційних загроз економічній безпеці в умовах пандемії COVID-19.....	181
5.4. Напрями мінімізації загроз економічній безпеці бізнесу в умовах епідемічної небезпеки	185
РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ	193
6.1. Сутність та категоріальна визначеність економічної безпеки фінансово-кредитних установ	193
6.2. Наукові підходи до ідентифікації загроз економічній безпеці фінансово-кредитних установ	207
6.3. Формування стратегії економічної безпеки фінансово-кредитних установ в Україні	218
6.4. Світовий досвід протидії загрозам пандемії та вплив упроваджених заходів на економічну безпеку фінансово-кредитних установ.....	227
РОЗДІЛ 7. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА МІНІМІЗАЦІЯ ЗАГРОЗ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ	244
7.1. Моделі державної регуляторної політики в умовах пандемії: зарубіжний досвід	244
7.2. Міжнародний досвід запобігання та зменшення негативного впливу загроз на рівень економічної безпеки держави.....	250
7.3. Стратегічні пріоритети захисту національних інтересів у глобальному інформаційному просторі.....	260
РОЗДІЛ 8. ВІЙНА ЯК ГЛОБАЛЬНИЙ ВИКЛИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ	268
8.1. Виклики соціально-економічній безпеці держави в умовах глобальних перетворень	268
8.2. Загрози воєнного стану та їх вплив на соціально-економічну безпеку України	273
8.3. Фінансове забезпечення соціально-економічної безпеки України в умовах війни	282
8.4. Державне фінансове регулювання як інструмент мінімізації загроз соціально-економічній безпеці України	293

РОЗДІЛ 9. ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКООРІЄНТОВАНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	304
9.1. Концептуальні засади забезпечення інформаційної безпеки України	304
9.2. Аналітичний вимір та систематизація загроз інформаційній безпеці України в умовах воєнного стану	314
9.3. Оцінювання рівня інформаційної безпеки України.....	323
9.4. Концепти синергетичного підходу до формування безпекоорієнтованого інформаційного середовища в Україні.....	332
ПІСЛЯМОВА.....	350
ДОДАТКИ.....	353

ПЕРЕДМОВА

Війна та небезпека пандемії COVID-19 призводять до поглиблення економічної кризи в суспільстві. Зазначені глобальні виклики стали не лише перевіркою здатності органів державного управління, економіки та національної безпеки протистояти значним викликам і загрозам, а й виявили суттєві проблеми в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Найбільш згубного впливу пандемії, а в умовах сьогодення – війни – зазнає економіка та соціальна сфера: пригнічення економічної активності, в окремих сферах навіть припинення економічної діяльності, збільшення кількості безробітних, досить різке збідніння громадян, зростання злочинності, падіння доходів бюджету і, як наслідок, відсутність коштів на фінансування оборони, медицини, наукових досліджень та інших важливих напрямів. Економічна безпека є однією з найважливіших складових національної безпеки та визначальною умовою економічного розвитку України, забезпечення якої сьогодні є головною стратегічною метою публічного управління.

Мінімізація впливу загроз економічній безпеці держави, регіону, бізнесу, є важливою передумовою підтримування нормальних умов життєдіяльності та захисту населення, підвищення конкурентоспроможності національної економіки, повоєнного відновлення, збільшення добробуту населення, розвитку соціально-побутової та соціально-духовної складових соціальної інфраструктури держави, зменшенню соціальної напруги в суспільстві й у цілому покращення життєздатності національної економіки.

Головною метою монографії є удосконалення теоретичних засад сутності і структури загроз та наукове обґрунтування пріоритетів забезпечення економічної безпеки соціально-економічної безпеки України в умовах глобальних викликів. Саме цій меті підпорядкована загальна логіка і структура монографії, яка складається із дев'яти взаємопов'язаних частин (розділів).

У першому розділі «Загрози як об'єкт економічної безпеки держави» надано сутнісно-змістовну характеристику поняття «загрози» у системі національної безпеки. Встановлено діалектику взаємозв'язку викликів, ризиків і загроз як основних чинників безпеки. Охарактеризовано особливості формування і впливу загроз на економічну безпеку різних рівнів: безпека особи, суспільства, бізнесу та держави.

Другий розділ «Еволюційно-емпіричні аспекти загроз економічній безпеці регіону» висвітлено природа та типологізація загроз економічній безпеці на регіональному рівні. Розроблено методологічні засади мінімізації загроз економічній безпеці України за двома основними напрямками: математичним (оцінювання економічної безпеки держави, регіону за результатами порівняння відібраних показників з відповідними індикаторами,

моделювання виявлених зв'язків індикаторів та згортки відхилень значень показників від індикаторів) і загальнофілософським («аксіологічне» ставлення до оцінок економічної безпеки держави та їхнє практичне використання у виборі шляхів та способів її зміцнення).

У третьому розділі «Структурно-компонентний аналіз системних загроз економічній безпеці держави в умовах пандемії» проведено аналіз та оцінювання впливу системних загроз на рівень економічної безпеки України. Сформовано сукупність управлінських інструментів, придатних для використання у публічному управлінні для мінімізації загроз економічній безпеці держави й вибору напрямів і способів її забезпечення та об'єктивізації цих способів. Розроблено інструментарій візуалізації загроз економічній безпеці держави, в якості загальної моделі при ідентифікації зовнішніх аспектів, пов'язаних з діями органів влади, що впливають на економічну безпеку, конкретні методи зниження ризиків, інструменти й важелі державного регулювання процесів і заходів впливу/протидії загрозам економічній безпеці залежно від джерела їх виникнення, ступеня небезпеки, форми прояву.

У четвертому розділі «Концептуальні засади виникнення загроз економічній безпеці бізнесу в умовах пандемії» досліджено детермінанти загроз економічній безпеці бізнесу в Україні з урахуванням впливу зовнішнього середовища. Виявлено інституційні деформації, що становлять загрозу розвитку бізнесу в Україні. Закцентовано на впливу корупції на економічну безпеку бізнесу. Розглянуто проблеми асиметричного впливу тіньової економіки на формування бізнес середовища в Україні.

У п'ятому розділі «Оцінювання впливу та особливості запобігання загрозам економічній безпеці бізнесу» досліджено вплив вірусної небезпеки та її наслідків, що виявили суттєві проблеми в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Доведено переважаючий вплив екзогенних загроз на економічну безпеку бізнесу в умовах глобальних викликів, який суттєво підсилюється наявністю внутрішніх загроз економічній безпеці держави. Досліджено деструктивний вплив Моделювання реальних і потенційних загроз економічній безпеці в умовах COVID-19 дало можливість запобігати реалізації потенційних загроз шляхом протидії їм на початковому етапі зародження та формувати пріоритетні напрями мінімізації реальних загроз, що особливо актуально та має практичну цінність в умовах війни, епідемічної небезпеки та численних загроз, пов'язаних із глобальними викликами.

Значне місце в монографії відведено шостому розділу «Економічна безпека фінансово-кредитних установ», де висвітлено категоріальну та сутнісну визначеність поняття «економічна безпека фінансово-кредитних установ», наведено найвагоміші ознаки загроз економічній безпеці фінансово-кредитних установ, які рекомендовано до застосування у процесі їх ідентифікації. Особлива увага фокусується на формуванні стратегії економічної безпеки фінансово-кредитних установ шляхом упровадження в

діяльність оперативної та комплексної системи реагування на загрози. Враховано та досліджено міжнародний досвід протидії загрозам, викликаних пандемією COVID-19 та визначено вплив упроваджених заходів на економічну безпеку фінансово-кредитних установ.

У сьомому розділі «Міжнародний досвід забезпечення економічної безпеки та мінімізація загроз в умовах пандемії» узагальнено міжнародний досвід упередження, нейтралізації та зниження негативного впливу загроз на рівень економічної безпеки держави. Обґрунтовано необхідність удосконалення та впровадження проактивного підходу до забезпечення економічної безпеки України в умовах глобальних перетворень та зростаючої кількості зовнішніх і внутрішніх загроз. Доведено необхідність формування дієвого механізму забезпечення соціально-економічної безпеки держави виходячи з концептів захисного і стійкісного підходу на основі мінімізації негативного впливу загроз.

У восьмому розділі «Війна як глобальний виклик соціально-економічній безпеці держави» встановлено переважаючий вплив російської агресії в генеруванні загроз економічній безпеці України. Досліджено найбільш небезпечні глобальні ризики у коротко- та середньостроковому періоді. Встановлено взаємозв'язок і взаємозалежність глобальних ризиків із найбільш небезпечними загрозами економічній безпеці України, зокрема російською війною проти України, гострою кризою товарного постачання, масштабною вимушеною міграцією, кіберризиками в умовах інформаційної війни та ін. Досліджено заходи державного фінансового регулювання, направлені на мінімізацію загроз соціально-економічній безпеці України в умовах воєнного стану.

Завершальну частину монографії – дев'ятий розділ «Формування безпекоорієнтованого інформаційного середовища в Україні в умовах воєнного стану» – присвячено актуальним проблемам забезпечення інформаційної безпеки та формуванню безпекоорієнтованого інформаційного середовища в умовах воєнного стану. Здійснено аналітичний вимір та систематизацію загроз інформаційній безпеці України. Розглянуто питання формування додаткових загроз інформаційним ресурсам і технологіям в умовах стрімкої трансформації цифрового середовища (загрози, які пов'язані з кібератаками, розкриттям персональних даних, впливом шпигунських програм і вірусів, фішингом, загрозами, пов'язаними з оновленням комп'ютерних програм тощо). Визначено проблемні аспекти в напрямку забезпечення кіберзахисту національного інформаційного простору.

Важливість проведеного дослідження визначається упорядкуванням та систематизацією наявних знань об'єктивної природи виявлення та мінімізації впливу загроз економічній безпеці бізнесу та держави в умовах значного впливу зовнішніх небезпек (пандемії COVID-19, війни) та існуючих, накопичених загроз (у тому числі представлених у численних публікаціях з цієї проблематики) і на цій основі – подальшим поглибленням, уточненням та

розвитком цих знань з позицій тринітарної цілісності й сприйняття соціально-економічної реальності як неструктурної та позаструктурної системи, що дозволить сформулювати принципові положення економічної безпекології макро-, мезо- та мікрорівня. Саме систематизація наявних знань об'єктивної природи щодо оцінювання й забезпечення економічної безпеки держави та процесів мінімізації впливу загроз і захисту національних економічних інтересів, відрізняє дослідження, визначає вагомість його результатів.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, студентів, державних службовців і широке коло читачів, які цікавляться актуальними проблемами забезпечення соціально-економічної безпеки в Україні.

Автори висловлюють щиру вдячність рецензентам: докторам економічних наук, професорам З.С. Варналію, В.О. Касьяненко та В.П. Мартинюку за високу оцінку монографії, змістовні поради при її написанні та приділений час.

Змістовне та ґрунтовне дослідження стало можливим за фінансової підтримки Міністерства освіти і науки України у рамках виконання НДР молодого вченого (реєстраційний номер 0122U001749).